

(Kahire 1377/1958), IV. cildi Abdüssettâr Ahmed Ferrâc (Kahire 1388/1968), V. cildi İbrâhim el-Ebyârî (Kahire 1391/1971), VI. cildi Murad Kâmil (Kahire 1392/1972) ve VII. cildi Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire 1393/1973) tarafından yayımlanmıştır. 2. *el-Muḥaṣṣaṣ**. Yine Mucâhid b. Abdullah'ın isteğiyle hazırlanan eser, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *el-Ğarîbû'l-muṣannefî* gibi konulara göre tertip edilmiş bir lugat olup Tâhâ b. Mahmûd'un tashihiyle beş cilt halinde basılmış (Bulak 1316-1321), Muhammed et-Tâlibî (Tunus 1375/1956) ve Abdüsselâm Muhammed Hârûn (bs. yeri yok, 1389/1969) tarafından değişik indeksleri yapılmıştır. 3. *Şerḥu müşkili şî'ri (ebyâtî)'l-Mütenebbî*. İbn Sîde bu eserinde Mütenebbî'nin şiirlerindeki lugat, gramer, anlam ve şiir tekniği bakımlarından açıklanması gereken hususlar üzerinde durmuş, ayrıca bazı şiirlerindeki felsefe ve mantıkla ilgili meseleleri incelemiştir. Kitabı ilk defa Mütenebbî, İbn Sîde ve eserleri hakkında bir mukaddime ve çeşitli indekslerle birlikte Muhammed Rıdvân ed-Dâye neşretmiş (Dimaşk 1395/1975), daha sonra da Mustafa es-Sekkâ ve Hâmid Abdülmecid ile (Kahire 1396/1976) Muhammed Âl-i Yâsin tarafından yayımlanmıştır (Bağdad 1977). 4. *Urcûzetü ğamîs*. Müellifin hayatını, hocalarını ve onlardan okuduğu kitapları anlattığı didaktik bir şiiri olup Habîb Zeyyât'ın özel kütüphanesinde otuz üç varaklık bir nüshasının bulunduğu kaydedilmektedir (Muhammed Reşâd el-Hamzâvî, *el-Mu'cemû'l-'Arabî*, s. 44; DMBİ, III, 733).

Müellifin kaynaklarda ayrıca *el-Enîk fi şerḥi'l-Ħamâse*, *el-Vâfî fi 'ilmi'l-kavâfi*, *et-Tezkîr ve't-te'nîs*, *Şerḥu ebyâtî Cümeli'z-Zeccâcî*, *Şâzzû (Şevâzzû)'l-luġa*, *el-'Âlem fi'l-luġa*, *Kitâbü'l-'Avîş fi şerḥi İslâhî'l-mantîk*, *el-Makşûr ve'l-memdûd* ve diğer bazı eserleri zikredilmektedir (*Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 691; Muhammed Reşâd el-Hamzâvî, *el-Mu'cemû'l-'Arabî*, s. 44; a.mlf., *Ḥavliyyâtü'l-Câmi'ati't-Tûnisîyye*, sy. 5 [1969], s. 39-44). İbn Sîde hakkında yapılan müstakil çalışmalar şunlardır: D. Cabanelas, *İbn Sîde ḥayâtühû ve âşâruh* (Tunus 1980); Abdülkerim en-Nuaymî, *İbn Sîde âşâruhû ve cühûdüh* (Bağdad 1984); Vefâ bint Abbas Hasan el-Havî, *en-Nahlû 'inde'l-Aşma'î ve İbn Sîde kadîmen ve'n-nahlû ḥadîşen* (yüksek lisans tezi, 1404/1983, Câmîatü Ümmi'l-kurâ [Mekke]).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭu'l-a'zâm* (nşr. Mustafa es-Sekkâ – Hüseyin Nassâr), Kahire 1377/1958, neşredenlerin girişi, I, 5-27; a.mlf., *Şerḥu müşkili şî'ri'l-Mütenebbî* (nşr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye), Dimaşk 1395/1975, neşredenlerin girişi, s. 5-15; Sâid el-Endelûsî, *Ṭabaḳâtü'l-ümem* (nşr. L. Şeyho), Beyrut 1912, s. 77; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. Muhammed Tâvîṭ et-Tancı), Kahire 1386/1966, s. 293; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, II, 410; Dabbî, *Buġyetü'l-mültemis*, s. 405; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdebâ*, V, 84, 86; XII, 231-235; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 342; III, 330-331; Abdülbâkî b. Abdülmecid el-Yemânî, *İşâretü'l-ta'yîn fi terâcimî'n-nühât ve'l-luġaviyyîn* (nşr. Abdülmecid Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 210-211; Safedî, *Nektû'l-himyan* (nşr. Ahmed Zekî Bek), Kahire 1329/1911, s. 204; Süyûtî, *Buġyetü'l-vu'ât*, II, 143; Brockelmann, *GAL*, I, 376; II, 697; *Suppl.*, I, 542; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 691; Al-bîr Habîb Mutlak, *el-Ḥareketü'l-luġaviyye fi'l-Endelûs*, Beyrut 1967, s. 351-382; Muhammed Rıdvân ed-Dâye, *Târîḥu'n-naḳdî'l-edebî fi'l-Endelûs*, Dimaşk 1401/1981, s. 163-178; Abdülkerim en-Nuaymî, *İbn Sîde*, Bağdad 1984; Muhammed Reşâd el-Hamzâvî, *el-Mu'cemû'l-'Arabî: İşkâlât ve muḳârebât*, Tunus 1991, s. 19-53; a.mlf., "Tekmile fi tercemeti İbn Sîde", *Ḥavliyyâtü'l-Câmi'ati't-Tûnisîyye*, sy. 5, Tunus 1969, s. 17-48; Abdülalî el-Vedgîrî, "Fî Zabtı İbn Sîde", *el-Menâhil*, sy. 35, Rabat 1986, s. 81-86; Moh. Ben Cheneb, "İbn Sîde", *İA*, V/2, s. 807; M. Talbi, "İbn Sîda", *E²* (Ing.), III, 940; İnâyetullah Fâtihî Nejdâ, "İbn Sîde", *DMBİ*, III, 732-734.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

İBN SİNÂ

(ابن سینا)

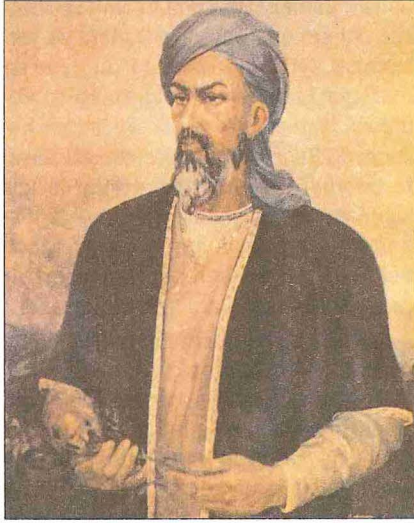
Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh
b. Alî b. Sînâ
(ö. 428/1037)

İslâm Meşşâi okulunun
en büyük sistemci filozofu,
Ortaçağ tıbbının
önde gelen temsilcisi.

Yaklaşık 370 (980-81) yılında Buhara yakınındaki Efşene köyünde doğdu. Talebesi Ebû Ubeyd el-Cüzcânî'ye yazdırdığı hayat hikâyesiyle Cüzcânî'nin verdiği ilâve bilgilerin İbnü'l-Kıftî ve İbn Ebû Usaybia tarafından nakledilmesi sayesinde diğer İslâm filozoflarına nisbetle hakkındaki daha fazla bilgi bulunmaktadır. İslâm dünyasında İbn Sînâ künyesiyle meşhur olup bilim ve felsefe alanındaki eşsiz konumunu ifade etmek amacıyla Ortaçağ âlim ve düşünürleri tarafından kendisine verilen "eş-şeyhü'r-reis" unvanı ile de bilinir. Ayrıca "hüccetü'l-hak, şerefü'l-mülk, ed-düstûr" gibi vasıflarla da anılmıştır. Batı'da genellikle Avicenna olarak bilinmekte ve "filozofların prensi" diye nitelemektedir. Aslen Belhli olan babası Ab-

dullah, Sâmanî Hükümdarı Nûh b. Mansûr döneminde başşehir Buhara'ya yerleşmişti. İyi bir öğrenim gördüğü ve İsmâilî görüşleri benimsediği anlaşılan Abdullah, İsmâilî dâilelerle sürekli irtibat halindeydi. Bu irtibat neticesinde evi felsefe, geometri ve Hint matematiğiyle ilgili konuların tartışıldığı bir merkeze dönüşmüştü. Kendisini bu tartışmaların içinde bulan İbn Sînâ erken denilebilecek bir çağda felsefî konulara âşinalık kazandı.

İbn Sînâ olağan üstü bir zekâyâ sahip olduğu için küçük yaşta dikkatleri üzerinde topladı. Önce Kur'an'ı ezberledi; dil, edebiyat, akaid ve fıkıh öğrenimi gördü. Hayat hikâyesinde bu dönemdeki hocaları arasında sadece Hanefî fakihî Ebû Muhammed İsmâil b. Hüseyin ez-Zâhid'i zikrederse de onun bilhassa dil ve edebiyat alanında Ebû Bekir el-Berkî'den ders aldığı sanılmaktadır (*DMİ*, I, 203). Dinî ilimler sahasında çok yoğun bir okuma faaliyeti sürdüren ve yüksek bir düzeye ulaştığı anlaşılan İbn Sînâ ayrıca babasından geometri, aritmetik ve felsefe konusunda ilk bilgilerini aldıktan sonra babasının isteği üzerine Mahmûd el-Messâh'tan (Messâhî / Misâhî [?]) Hint aritmetiği okudu. Ebû Abdullah en-Nâtîlî Buhara'ya gelince babası onu oğluna ders vermesi için evinde misafir etti. İbn Sînâ, Nâtîlî'den Porphyrius'un *İsâğûcî (Eisagoge)* adlı mantık kitabını okumaya ve bu çerçevede tartışmalar yapmaya başladı. Gösterdiği üstün başarıdan memnun olan hocası, onun ilimden başka bir işle meşgul edilmemesi yönünde babasına tavsiyede bulundu. Bir süre sonra mantık alanında hocasının yetersiz kaldığını düşünen İbn Sînâ, konuyla ilgili eserleri kendi kendine okumaya ve şerhleri incelemeye başladı. Bu arada Öklid'in *Elementler*'inin baştan beş altı bölümünü yine Nâtîlî'den okudu, kitabın geri kalan kısmını ise kendi kendine çözmeye çalıştı. Ardından Batlamyus'un *el-Mecisî'î*'sine (*Almagest*) geçti; eserin başlangıç kısımlarını bitirip geometrik şekillerle ilgili bölümüne ulaştıncaya kadar kitabın diğer kısımlarını kendi kendine okuyabileceğini söyledi. Sonuçta İbn Sînâ astronomide de oldukça ileri bir seviyeye ulaştı. Nâtîlî Gürgenç'e gitmek üzere Buhara'dan ayrılınca İbn Sînâ fizik, metafizik ve diğer felsefî konularla ilgili metinlere ve bunların şerhlerine yöneldi. Bu çalışmalar neticesinde felsefenin bütün disiplinlerinde iyi bir donanıma sahip olduktan sonra tıp tahsiline başladı. Kaynaklarda İbn Sînâ'nın tıp alanındaki hocaları arasında Ebû

İbn Sînâ'nın Rusya'da antropolojik araştırmalara dayanılarak 1978'de yaptırılan portresi

Sehl İsâ b. Yahyâ el-Mesihî ile Sâmânîler'in saray hekimi Ebû Mansûr Hasan b. Nûh el-Kumrî'nin isimleri zikredilmektedir (Goodman, s. 14; *Eİr.*, III, 69). Öyle anlaşıyor ki İbn Sînâ, diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da hocalarından bir müddet ders aldıktan sonra tıpla ilgili eserleri kendi kendine okumaya başlamıştır. Bu suretle tıp ve eczacılıkta da ileri bir düzeye ulaşan, kendi ifadesine göre daha on altı yaşında iken birçok tabibin onu bir tıp otoritesi sayarak bilgisinden faydalandığı İbn Sînâ, tıpta teoriden pratiğe geçerek bilgilerini daha da geliştirdi.

Bu arada fıkıh öğrenimini de sürdürerek münazaralarda bulunacak kadar bilgisini geliştiren İbn Sînâ, daha sonra mantık ve felsefe kitaplarını yeniden gözden geçirmeye koyuldu. Bir buçuk yıl devam eden bu süre zarfında mantık, matematik ve fizik alanlarında ilerleme kaydedip metafizik sahasındaki eserleri incelemeye yöneldi. Bu sırada Aristo'nun *Mâ ba'de't-ṭabî'a* (*Metafizika*) adlı eserini defalarca okumasına rağmen muhtemelen Arapça çevirisinin de kötü olması yüzünden muhtevasını ve yazarının amacını tam olarak anlayamadı. Fakat *Fârâbî'nin el-İbâne 'an ğaraẓi Aristotâlis fi Kitâbi Mâ ba'de't-ṭabî'a* adlı eserini tesadüfen elde edip okuyunca bu problemi çözmüş oldu.

Felsefe ve tıp alanında oldukça ün kazanan İbn Sînâ, Sâmânî Hükümdarı Nûh

b. Mansûr'un ağır bir hastalığa yakalanması üzerine saraya davet edildi. Saray doktorları ile yaptığı ortak çalışmalar sonucunda sultanın tedavisi konusunda nisbî bir başarı sağladı. Bu şekilde daha on sekiz yaşında iken saray hekimliğine getirilen İbn Sînâ, zengin saray kütüphanesine girerek tıpla ilgili eserleri okuma ve inceleme imkânına kavuştu. Bir müddet sonra yanıp harap olan bu kütüphanede daha önce ismini bile duymadığı pek çok tabip ve düşünürü okuma fırsatını elde etmişti.

Nûh b. Mansûr'dan (ö. 387/997) sonra Mansûr b. Nûh ve İsmâil b. Nûh el-Müntasır zamanında da saraydaki görevini sürdürdüğü anlaşılan İbn Sînâ'nın (İbn Hallikân, II, 158-159) bu dönemdeki faaliyetleri konusunda fazla bilgi bulunmama ile birlikte faaliyetleri arasında telif çalışmalarının da yer aldığı bilinmektedir. Nitekim Ebû'l-Hüseyin el-Arûzî'nin, kendisi için ilim ve felsefe konusunda kapsamlı bir kitap yazmasını teklif etmesi üzerine matematik dışındaki bütün ilimleri içine alan *el-Hikmetü'l-'arûziyye* adlı bir eser kaleme almış, Ebû Bekir el-Berkî'nin talebiyle de yaklaşık yirmi ciltlik *el-Hâşıl ve'l-maḥşûl* ile *el-Bir ve'l-işm* adında bir risâle telif etmiştir.

İbn Sînâ'nın hayatında babasının ölümünden (393/1003) sonra siyasî ilişkiler yoğunluk kazandı. Bu değişikliğin hangi sebebe dayandığı tam olarak bilinmemekle birlikte herhalde Sâmânî Devleti'nin içinde bulunduğu durumun bunda önemli etkisi olmuştur. Zira devlet, İbn Sînâ'nın babasının ölümünden birkaç yıl önce önemli sarsıntılar geçirmiş, 396 (1005) yılında da çökmüştür. Böylece İbn Sînâ Buhara'yı terketmek zorunda kalmış ve kendisine uygun bir yer bulabilmek amacıyla çeşitli bölgelere seyahat etmiştir. İlk olarak Hârizm'de bir kasaba olan Gurgenç'e (Ürgenç) gitti. Burada vezirlik yapan ve felsefî ilimlere meraklı olan Ebû'l-Hüseyin es-Süheylî (es-Sehlî [?]) onu mahallî bir emir olan Ali b. Me'mûn'a takdim etti. Veziri gibi kendisi de filozof tabiatlı, erdemli ve sevilen bir kişi olan Emîr Ali (Nizâmî-i Arûzî, s. 21) İbn Sînâ'ya Gurgenç'te kaldığı müddetçe maaş bağladı. Emîrin sarayında Bîrûnî, Ebû Sehl el-Mesihî, İbnü'l-Hammâr ve İbn İrâk gibi âlimler de bulunuyordu. İbn Sînâ ile Bîrûnî arasında fizik ve astronomiye dair bazı münazaralar bu sırada gerçekleşti. Nizâmî-i Arûzî'nin verdiği bilgiye göre bu âlimler dostluk havası içinde ilmi faaliyetlerini sürdürürken bir gelişme onla-

rın huzurunu bozdu. Gazneli Mahmud, Emîr Ali b. Me'mûn'a bir mektup göndererek meclisindeki âlimleri kendi sarayına göndermesini istedi. İbn İrâk, İbnü'l-Hammâr ve Bîrûnî daveti kabul ederken İbn Sînâ ve Ebû Sehl el-Mesihî gitmemeye karar verdiler, ancak Gurgenç'te kalmayı da tehlikeli görerek oradan ayrıldılar. Gazneli Mahmud, İbn Sînâ'yı buldurmak için resmini yaptırıp çoğalttırarak çeşitli bölgelere gönderdiyse de bir sonuç elde edemedi (*a.g.e.*, s. 189-190).

İbn Sînâ Nesâ, Bâverd, Tûs, Şakkân, Semnîkân ve Câcerm'e uğradıktan sonra Ziyârî Devleti Hükümdarı Kâbûs b. Veşmgîr ile buluşmak amacıyla Cürcân'a gitti. Fakat bu sırada Emîr Kâbûs'un tutuklanıp bir kalede hapsedilmesi ve orada ölmesi üzerine Cürcân ile Hârizm arasındaki Dihistan'a geçti. Bu bölgede iken 403'te (1012) şiddetli bir hastalığa yakalanan İbn Sînâ aynı yıl içerisinde Cürcân'a döndü ve burada, daha sonra kendisinden hiç ayrılmayan ve biyografisini kaleme alan Ebû Ubeyd el-Cûzcânî ile tanıştı. Bir şiirindeki ifadesinden (İbnü'l-Kiftî, s. 272; İbn Ebû Usaybia, s. 439), gittiği yerlerde değerinin bilinmediği ve şahsına yaraşır bir himaye görmediği için yedi yıl boyunca seyahat ettiği anlaşılan İbn Sînâ'nın Cürcân'da rahat bir ortama kavuştuğu görülmektedir. Nitekim ilme düşkün bir kişi olan Ebû Muhammed eş-Şîrâzî ona bir ev satın almış ve bazı imkânlar tanımıştır. Böyle bir ortamda İbn Sînâ bir yandan eserlerini kaleme alıyor, bir yandan da ilmi ve felsefî konularda ders veriyordu. Cûzcânî'nin yazdığı biyografisine göre İbn Sînâ bu öğrencisine mantıkla ilgili *el-Muhtaşarü'l-evsaf* adlı bir kitap dikte etti; Ebû Muhammed eş-Şîrâzî için de *el-Mebde' ve'l-me'âd ile el-Ersâdü'l-küllîyye*'sini kaleme aldı. Ayrıca *el-Kânûn fi't-tıbb*'in başlangıcı ile *Muhtaşarü'l-Mecisî* gibi birçok eserini burada telif etti.

Cürcân'da muhtemelen iki yıl kalan İbn Sînâ, Rey'e giderek Büveyhî Devleti'nin valisi Fahrüddeve'nin eşi Seyyide ve oğlu Mecdüddeve ile buluştu. Burada ilmi otoritesini kabul ettirerek melankoliye yakalanan Mecdüddeve'nin tedavisini üstlendi. Mecdüddeve, Büveyhîler ailesinin bir mensubu olduğundan bu hadise İbn Sînâ ile Büveyhîler arasındaki ilişkinin başlangıcını teşkil etti. Rey'de iken *el-Me'âd* adlı eserini kaleme alan İbn Sînâ muhtemelen Mecdüddeve'nin tedavisinden sonra Kazvin'e, oradan da Heme-

dan'a gitti. Bu şehirde Kezbâneveyh'in hizmetine girdi. Ardından kulunç (kolik) hastalığına yakalanan Büveyhî Hükümdarı Şemsüddeve'yi tedavi etmek için onun sarayında bulundu. Burada hükümdarı iyileştirmeyi başaran İbn Sînâ birçok mükâfatla birlikte hükümdarın dostluğunu da kazandı. Şemsüddeve'nin Karmîsîn'e bir sefer düzenlemesi üzerine onun yanında savaşa katıldı. Savaş yenilgiyle sonuçlanınca Şemsüddeve ile birlikte Hemedan'a döndü. Bu olaydan sonra kendisine vezirlik teklif edilen İbn Sînâ görevi kabul etti. Fakat ordu içerisinde baş gösteren huzursuzlukların ardından isyan çıktı. İbn Sînâ'nın evini kuşatan isyancılar onu hapse atıp bütün mallarına el koydular; ayrıca Şemsüddeve'den filozofun öldürülmesini istediler. Bu isteği kabul etmeyen hükümdar isyancıları yatıştırmak için onu görevinden uzaklaştırdı. İbn Sînâ, kırk gün boyunca Şeyh Ebû Sa'd ed-Dahdûk'un evinde gizlenmek zorunda kaldı. Ancak hastalığı nükseden Şemsüddeve tekrar kendisini tedavi etmesini isteyince onu tedaviye başlayan İbn Sînâ yeniden vezirlik makamına getirildiği gibi öncekinden daha çok ikram ve iltifata nâil oldu. Bu sırada İbn Sînâ öğrenci yetiştirmeyi de ihmal etmiyordu. Gündüzleri devlet işleriyle meşgul olduğu için geceleyin ders veriyor, özellikle *eş-Şifâ*' ve *el-Kânûn fi't-ıtib* gibi eserlerinin yazılmış olan bölümlerini talebelerine okutuyordu. Bu talebelerin kim olduğu tam olarak bilinmemekle beraber bunlar arasında Ebû Abdullah el-Ma'sûmî, Ebû Mansûr İbn Zeyle ve Behmenyâr b. Merzûbân el-Âzerbaycânî'nin bulunduğu kaydedilmektedir (Ali b. Zeyd el-Beyhaki, s. 73).

Daha sonra İbn Sînâ, Şemsüddeve'nin Tarım üzerine düzenlediği sefere katılmak durumunda kaldı. Tarım yakınlarında hükümdar tekrar hastalanınca askerler kendisini Hemedan'a götürmek istedilerse de Şemsüddeve yolda öldü ve yerine oğlu Semâüddeve geçti (412/1021). Yeni hükümdar İbn Sînâ'dan vezirlik görevini sürdürmesini istediysen de filozof bunu kabul etmedi. Bu tavrı yüzünden Büveyhîler'le arasının açılmasına rağmen Hemedan'dan ayrılamadı ve bir süre gözden uzak olarak Ebû Gâlib el-Attâr adında bir kişinin evinde kaldı. İbn Sînâ, burada oturduğu zaman zarfında Cûzcânî'nin isteği üzerine telifine başladığı *eş-Şifâ*'ın tabiiyyât bölümünün *el-Hayevân* ve *en-Nebât* dışındaki kısımları ile ilâhiyyât bölümünü tamamlamış, ayrıca

mantık bölümünün de bir kısmını yazmıştır.

İbn Sînâ ile Büveyhîler arasındaki gerginlik artmış, hatta Şemsüddeve'nin önceki oğlu Tâcûlmülk, onun Kâkûyîler Hükümdarı Alâüddeve Muhammed b. Rüstem ile gizlice mektuplaştığını ileri sürmüştür. İbn Sînâ bu suçlamayı reddettiysen de kendisine düşmanlık besleyen bazı kişilerin de aleyhinde bulunması üzerine Ferdecân Kalesi'ne hapsedildi (414/1023). Kalede dört ay kalan filozof, Alâüddeve'nin Hemedan'a bir sefer düzenleyip orayı zaptetmesinden sonra serbest bırakılarak Hemedan'da vezirlik yapan Ebû Tâlib el-Ulvî'nin (el-Alevî [?]) evinde kaldı. Kalede iken *el-Hidâye*, *Hay b. Yakzân* ve *el-Kûlunc* adlı kitaplarını yazan İbn Sînâ, Ebû Tâlib el-Ulvî'nin evinde bulunduğu süre içerisinde de *eş-Şifâ*'ın yarıda kalan mantık bölümünü tamamladı.

Bütün bu olaylardan sonra yine de kendisini bırakmak istemeyen Tâcûlmülk'ün vaatlerine güvenmeyen İbn Sînâ, büyük bir ihtimalle 415 (1024) yılında İsfahan'a gitmek üzere kardeşi, iki hizmetçisi ve talebesi Cûzcânî ile birlikte Hemedan'dan gizlice ayrıldı; sıkıntılı bir yolculuktan sonra İsfahan dolaylarındaki Tâberân'a ulaştı. Dostları ve Alâüddeve Muhammed b. Rüstem'in yakınları tarafından karşılandı ve Abdullah b. Bâbî'nin evinde misafir edildi.

Bir süre sonra Alâüddeve'nin meclisine katılan İbn Sînâ burada saygı gördü. Nizâmî-i Arûzî, Alâüddeve'nin İbn Sînâ'yı vezirliğe getirdiğini ve en önemli işleri onun yetkisine bıraktığını ifade ederek, "Gerçek şu ki Aristo'nun İskender'e vezir olmasından sonra hiçbir hükümdara Ebû Ali gibi bir vezir nasip olmamıştır" der (*Çehâr Makâle*, s. 201). Alâüddeve'nin düzenlediği ilmi toplantılar filozofun şöhretinin İsfahan çevresinde yayılmasını sağladı. Bu dönemde ilmi çalışmalarını da sürdüren filozof *eş-Şifâ*' gibi eksik kalan bazı eserlerini tamamlamaya çalıştı; matematik, astronomi ve mûsiki konularında yazmış olduğu bir kısım eserlerini daha da geliştirdi. *en-Necât* ve Alâüddeve'nin adına nisbetle *Dânişnâme-i 'Alâ'* adını verdiği kitapları da dahil olmak üzere yeni eserler telif etti. İbn Sînâ, Alâüddeve ile birlikte Sâbûrhâst ve Hemedan'a tertip edilen bazı seferlere katıldı. Ayrıca takvimlerdeki yanlışlıkları düzeltmek için hükümdarın emriyle astronomiye ilişkin gözlemlerde bulundu, tam sonuç alamadıysa da çeşitli meseleleri açıklığa kavuşturdu.

İsfahan'da kaldığı yıllar boyunca nisbeten sâkin bir hayat süren İbn Sînâ, Gazneli Hükümdarı Sultan Mesud'un İsfahan'ı almasından sonra evinin ve kütüphanesinin yağmalanması üzerine büyük bir sarsıntı geçirdi. Bu dönemde sağlığı da bozuldu; devrinde yaygın olan kulunç hastalığına yakalandı. Kendini tedavi etmeye çalışan İbn Sînâ, bir ara tekrar sağlığına kavuşur gibi olduysa da tam iyileşemedi. Alâüddeve Hemedan'a sefere çıktığında onunla beraber bulunduğu sırada yolda tekrar hastalandı ve Hemedan'a ulaştıklarında vefat etti. Kabri Hemedan'dadır.

İbn Sînâ'nın çok zeki, çalışkan, velûd olduğu, zekâ ve bilgisine aşırı derecede güvenmenin yol açtığı hırçınlığı yanında mağlûbiyete tahammül edemeyen bir kişiliğe sahip bulunduğu kaydedilmektedir. Alâüddeve'nin huzurunda dil âlimi Ebû Mansûr el-Cübbâî ile yaptığı bir tartışma onun bu karakterine işaret etmektedir. Cûzcânî'nin anlattığına göre Cübbâî, bu tartışma sırasında İbn Sînâ'ya dil konusunda bilgisi bulunmadığını söylemiş, bunun üzerine İbn Sînâ üç yıl boyunca çalışarak dil alanında üstün bir seviyeye ulaşmış ve konuyla ilgili kitaplar kaleme almıştır. Sonunda Cübbâî ile tekrar görüşerek onu kendisinden özür dileyen bir durumda bırakmıştır.

Kindî ile başlayan İslâm felsefe geleneğinin zirvesinde bulunan İbn Sînâ felsefî sisteminde özellikle Fârâbî'ye çok şey borçludur. Kendisi bir bakıma Fârâbî'nin öğrencisi ve halefi olarak görülebilir. Bununla birlikte üstadını aşmış, tarih içerisinde onun adını ikinci derecede bırakmıştır. Çünkü seleflerinden çok daha parlak ve sistem sahibi bir müelliftir. İbn Sînâ'yı eleştiren Gazzâlî ve Fahreddin er-Râzî gibi İslâm filozofları da kendisinden etkilenmişlerdir. Asırlarca İslâm felsefesi geleneğine hâkim olmuş mükemmel bir felsefe sistemi kuran tek kişinin İbn Sînâ olduğu söylenebilir.

İbn Sînâ'nın şiliği benimsediği, bilhassa İsmâilî düşüncesinin etkisi altında kaldığı, esasen felsefesini bu çerçevede kurduğu tezi özellikle 1950'lerden bu yana bazı müellifler tarafından dile getirilmektedir (Corbin, s. 171; Küyel, s. 131). Bu iddianın ortaya atılmasında, İbn Sînâ'nın babasının İsmâilî dâîlerle ilişkisinin bulunması yanında felsefî sisteminde ortaya koyduğu düşünce ve kavramların da

İbn Sînâ'nın anıt mezarı - Hemedan / İran

delphia 1992, s. 19-27; Fazlurrahman, "İslâm Felsefesi", *İslâm'da Bilgi ve Felsefe* (haz. Mustafa Armağan), İstanbul 1997, s. 45; Arslan Terzioğlu, *Yeni Araştırmalar Işığında Büyük Türk-İslâm Bilim Adamı İbn Sînâ (Avicenna) ve Tababet*, İstanbul 1998, s. 29; Şemseddin Günaltay, "İbn Sînâ'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi", *TTK Belleten*, IV/13 (1940), s. 1-37; Nihat Keklik, "Türk-İslâm Filozofu İbn Sînâ: Hayatı ve Eserleri", *Felsefe Arşivi*, sy. 22-23, İstanbul 1981, s. 2-44; Mübahat Türker Küyel, "İbn Sînâ ve İsmâîlî Görüş", *Araştırma*, XIII, Ankara 1991, s. 131-206; Hilmi Ziya Ülken, "İbn Sînâ", *İA*, V/2, s. 807-824; A.-M. Goichon, "İbn Sînâ", *EF* (İng.), III, 941-947; Muhammed Sâbit el-Fendî, "İbn Sînâ", *DMİ*, I, 203-210.

ÖMER MAHİR ALPER

etkisi söz konusudur. Ancak İbn Sînâ, babasının evinde İsmâîlîler'in felsefî görüşlerini dinlediğini kaydetmekle birlikte, babasının ve kardeşinin İsmâîlî dâilere icâbet ettiğini ifade ederken kendisinin bu düşünceleri benimsemediğini söylemektedir (İbn Ebû Usaybia, s. 437). Ayrıca hocaları arasında Hanefî fakihî İsmâîl ez-Zâhid'in bulunması da onun dinî eğitimi Şîî veya İsmâîlî çevreden almadığını göstermektedir. İbn Sînâ'nın felsefî sistemine ve bu sistem içerisinde kullandığı kutsî güç, imam, ârif, sudûr ve feyezân gibi kavramlara gelince, iddia edildiğinin aksine bu kavramlar onun sisteminde Şîîler'in, bilhassa İsmâîlîler'in kullandığı anlamıyla kullanılmamaktadır. Ayrıca düşünürün felsefesinde vasiyet, ismet, takıyye, on iki imam gibi telakkiler de yer almamaktadır. Bu bakımdan onun Şîa'ya mensup olduğu veya Şîî düşünceleri çerçevesinde felsefesini kurduğu yolundaki açıklamalar gerçek dışı görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (trc. Muhammed b. Tâvîl), Rabat 1403/1982, s. 21, 187 vd., 201; Ali b. Zeyd el-Beyhaki, *Târîhu hükemâ'i'l-İslâm* (nşr. Memdûh Hasan Muhammed), Kahire 1417/1996, s. 65-81; İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-ulemâ*, s. 268-278; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, s. 437-459; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 157-162; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme* (haz. Erdoğan Merçil), İstanbul 1977, I, 14-15; J. Arberry, "Avicenna: His Life and Times", *Avicenna: Scientist and Philosopher* (ed. G. M. Wickens), London 1952, s. 9-28; H. Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Hüseyin Hatemi), İstanbul 1986, s. 171; Mâcîl Fahrî, *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Kasım Turhan), İstanbul 1987, s. 105; D. Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition*, Leiden 1988, s. 22 vd., 38 vd., 152-159; a.mlf., "Avicenna's Madhab with an Appendix on the Question of His Date of Birth", *Quaderni Di Studi Arabi*, V-VI, Venezia 1987-88, s. 323-336; a.mlf., "Avicenna", *Elr*, III, 69; L. E. Goodman, *Avicenna*, London 1992, s. 14; P. Heath, *Allegory and Philosophy in Avicenna*, Phila-

Felsefesi. 1. İslâm Düşüncesindeki Yeri ve Metodu. İbn Sînâ, İslâm felsefesi geleneğinin Fârâbî okulu içinde yer alan en büyük düşünürdür. Bu geleneğin en önemli özelliği dinin toplum için vazgeçilmez ilâhî bir kurum olduğu fikridir ve bu fikir bir bakıma her iki filozofun felsefesinin özü gibidir. Aslında İslâm toplumunda Kindî'nin kurduğu felsefeyi geliştirip kurumlaştıran bu iki filozoftur. Daha doğrusu kelâmdan felsefeye geçişi sağlayan Kindî, onu terminoloji, metod ve problemleriyle sistemleştiren Fârâbî, kendi dönemine kadar gelen bu birikimi yeni baştan işleyerek zengin bir külliyyat halinde toplayıp değerlendiren İbn Sînâ olmuştur. Nitekim Fârâbî'ye mantık alanındaki başarısından dolayı "Muallim-i Sâni", İbn Sînâ'ya da felsefe ve diğer ilimleri sistematik ve didaktik bir kıvama getirdiği için "eş-şeyhü'r-reis" unvanı verilmiştir. Dolayısıyla XI. yüzyıldan sonra İslâm dünyasında "felâsife" denilince öncelikle akla Fârâbî ve İbn Sînâ gelmektedir (İbn Rüşd, s. 36). Ancak İbn Sînâ, Fârâbî kadar Eflâtun ve Aristoteli sisteme bağlı değildir. Ayrıca İbn Sînâ bir felsefe tarihçisi, tabip ve ilim tarihçisi olması bakımından da Fârâbî'den farklı bir konuma sahiptir. *el-Kânûn fi't-tıbb* ve *eş-Şifâ* gibi hem değeri hem hacmi bakımından büyük eserleri bunun açık delilleridir. Filozof bu eserlerinde bir konuyu ele alırken Aristoteli'nin kendinden önceki filozoflar hakkında uyguladığı metodu takip ederek önce o konuda ortaya konmuş olan görüşleri sunar, yer yer eleştirir, sonra da kendi görüşünü açıklar. Böylece İbn Sînâ, İslâm bilim ve düşünce tarihinde ilk defa felsefe ve ilimlerin ansiklopedisini vücuda getirdiği gibi aynı zamanda nesir, nazım ve hikâye tarzında felsefî eserler kaleme alan sanatkar-filozoftur. Aristoteli gibi İbn Sînâ da eserlerini kendi dö-

mindeki bilimler sınıflamasına uygun olarak kaleme alır. Bunlar en geniş çerçevede mantık, tabîyyât, riyâziyyât ve ilâhiyyât konularını içerir. Ancak kitaplarını değişik tarzda ve hacimde kaleme almış olması ve ilk dönemlerde yazdığı bir iki şerhte "el-hikmetü'l-meşrikiyye" tabirini kullanmasına bakarak İbn Sînâ'nın iki farklı felsefesinin bulunduğu yolundaki tartışmalara katılmak mümkün değildir (bk. Gutas, s. 125 vd.).

Yazılarında, ele aldığı ilim dalının kendi muhtevası içinde kalmaya büyük önem veren İbn Sînâ, felsefenin bütün disiplinlerinde yazmakla birlikte kendisi daha çok mantık, tabîyyât ve ilâhiyyât konularında felsefeye katkıda bulunduğunu söyler (*eş-Şifâ' el-Mantık: el-Medhal*, s. 10). Onun bilim ve felsefeyle ilgili yazılarında kullandığı kavramsallaştırma sistemi çoğunlukla çift yönlüdür. Bundan dolayı herhangi bir kavram veya terimin onun felsefesinde çok defa bir karşısı vardır. Arapça bilim ve felsefe dili olarak İbn Sînâ'nın eserlerinde zirveye ulaşmış, felsefî ve ilmî eserler onun tasnifiyle mükemmel bir düzeye kavuşarak sonraki nesiller için örnek teşkil etmiştir. Her ne kadar İbn Sînâ'nın felsefe tasnifi ana çizgileriyle Aristoteli'den beri süregelen mantık, tabîyyât, riyâziyyât ve ilâhiyyât (metafizik) veya mantık, tabiat ve metafizik şeklindeki bilimler sınıflaması içinde görölse de içerik olarak mutlak bir otoriteye bağlı kalmayıp gerektiğinde -meselâ Fârâbî için yaptığı gibi (*el-Mübâhâşât*, s. 375 [1162])- öncekilerin başarılarını belirterek onlardan saygıyla söz eder, fakat gerektiği zaman da cesaretle eleştirir. Bilimler sınıflamasına göre yazdığı büyük, orta ve küçük hacimli bütün eserlerinde İbn Sînâ salt akla başladığı felsefeyi nübüvvetle taçlandırır. Hemen bütün felsefî eserlerinde dinin fert ve toplumun mutluluğu için gerekliliğini ve tabiiğini, karmaşık kanıtlara başvurmaksızın akıcı bir üslûpla açıklamaya çalışır. Hatta İbn Sînâ ilâhiyyâtının bütününü zımni olarak nübüvvetin imkân ve gerekliliğini kanıtlamaya yönelik olduğu söylenebilir. Özellikle bu konuya ayırdığı *İşbâtü'n-nübüvât* adlı eseri bir yana yalnızca *eş-Şifâ* ile *el-İşârât ve't-tenbihât*'ın ilâhiyyâta dair bölümleri bile yukarıdaki tesbitin doğruluğunu göstermeye yeter. Öte yandan İbn Sînâ'nın bütün felsefî sistemini, dinle felsefeyi uzlaştırmaya yönelik bir çaba olarak görenler varsa da bu yaklaşım, onu yanlış değerlendirip konumuna uygun düşmeyen bir yere yerleştirmek olur. Ak-